

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Oversigt over Mønthistorien med særligt Hensyn til Regneenhederne

af Erik Kroman

Det ældste danske og nordiske Møntsystem var Marksystemet. En Mark var delt i 8 Øre og en Øre i 3 Ørtug. Ørtugen var atter delt i Penninge. Mens Inddelingen i Øre og Ørtug var fællesskandinavisk, var Inddelingen i Penning forskellig. Øst for Storebelt var en Ørtug 10 Penning, men paa Fyn og i Jylland 12 Penning. I Sverrig var det atter andre Tal: i Svealand 8 og i Gøtaland 16. I Norge var det oprindelig 10. Det var kun Penningen, der udmøntedes. Derfra har vi Ordet Penge. Mark, Øre og Ørtug er kun Regneenheder. Ordet Mark er beslægtet med Mærke og hentyder til et Mærke paa Vægten. Øre kommer formodentlig af lat. aureus, en romersk Guldmønt. Ørtug betyder egentlig Ertstraad. Erts kommer maaske af den romerske By Arretium. Penning er maaske Diminutiv af Pande, lat. patina, eller kommer af lat. pendere. Pengene blev vejte, en middelalderlig Mark var 216 g. Mønterne var ikke justeret enkeltvis, man var tilfreds, naar 240, henholdsvis 288 Penninge vejede en Mark. Oprindelig har der utvivlsomt været Overensstemmelse mellem Mønt og Maal., hvor man havde en tilsvarende Inddeling, saaledes at en Skæppe Korn normalt har svaret til en Penning.

De første Mønter blev slaaet i Hedeby. Første Mønt med Kongenavn er fra Svend Tveskæg. Der var i den ældre tid mange Møntsteder. Det vigtigste var det i Lund. Der kendes Navne paa flere hundrede monetarii fra Knud den Store til Erik Lam. Først paa Harald Hens Tid blev Møntprægningen en kongelig Rettighed. Fra hans Tid var det strafbart at slaa Mønt uden Kongens Tilladelse. Mønterne var oprindelig smaa, men blev fra Oluf Hungers og Erik Ejegods Tid større, men samtidig tyndere.

Oprindelig har en Mark Sølv og en Mark Penge været ensbetydende, men efterhaanden forringedes Mønten, dog med mange Svingninger. Særlig den jyske Mønt forringedes, mens den Østdanske, hvor Ærkebiskoppen havde Del i Udmøntningen, holdt sig bedre. Men Krigene i Valdemarstiden bevirkede en skæbnesvanger Udvikling. Kongerne udnyttede Møntregalet ved at iblande Kobber. Paa Valdemars Jordebogs Tid var Pengeværdien kun 1/3 af Sølvværdien. I de fredelige Aar i Slutningen af Valdemar Sejrs Tid hævedes Værdien igen til 1/2 Mark Sølv. Paa den Tid synes ogsaa den gamle Forskel mellem jysk og Østdansk Mønt at være faldet bort. Man har fra den Tid den første daterede Mønt dat. 1234, maaske har Aarstallet Sammenhæng med en samtidig Møntreform.

Under Valdemars Sønner fortsatte Nedgangen. Under Christoffer til 1/4. Under Erik Glipping fastsattes den 1282 til 1/5. Paa Danehoffet i Nyborg 1284 blev det fastslaaet, at jysk Mønt skulle være lige saa god som den sjællandske. Efter den Tid har en Ørtug vel været 10 Penning ogsaa i Jylland.

Under Erik Menveds Krige sank Kursen atter stærkt og var mod Slutningen af hans Regering 1/10. I Skaane blev Kursen dog paa Grund af Ærkebiskoppens Indflydelse holdt oppe og fastsattes 1299 til 1/5. I Christoffer IIs Tid blev Pengene vest for Øresund slaaet i rent Kobber og faldt til Nulpunktet, og derefter standsede udmøntningen helt. Under Valdemar Atterdag kom Riget atter paa Fode, men han gjorde ikke noget alvorligt for at bøde paa Pengevæsenet. Han gjorde forskellige Tilløb og udskrev Skatter, men Resultatet blev kun nogle elendige Kobberpenge. Det

havde kun været en Finansoperation. 1377 forsøgte Kong Oluf, d.v.s. Dronning Margrethe, at slaa Mønt i Lund, men Hanseaterne nægtede at modtage de Kobberpenninge, der blev slaaet, og dermed standsede Udmøntningen af den gamle danske Mønt.

Allerede længe forinden, da Mønten i Begyndelsen af 14. Aarhundrede begyndte at gaa stærkt nedad, havde man i Handel og Vandel holdt op med at regne med dansk Mønt. I Stedet havde fransk og engelsk og tysk Mønt vundet Indpas som Regneenheder. Vigtigst var vel den tyske, hvorefter en Mark var 16 Skilling à 3 Witten à 4 Penninge. Skilling skal være Diminutiv af Schild. Witten, paa dansk Hvid, hentyder til Sølv. Ved Siden heraf brugtes som Regneenhed den franske Grot (Latin grossus - stor) fra Tours. En Skilling Grot = 12 Grot (Værdi = en Guldflorin).

I Tiden 1330-1373 bevarede Groten sin Sølvværdi konstant. Endelig brugtes engelsk Mønt Sterling (forklaret som easterling, Østlænding, Mønt fra Østen). Et Pund Sterling = 20 Skilling à 12 Penning (el. Sterling). Disse fremmede Regneenheder stod i et bestemt Forhold til hinanden, saaledes at 1 Skilling Grot regnedes = 3 Skilling eng. = 9 Skilling lybsk. De stod atter i et bestemt Forhold til en lødig Mark, idet 5 Skilling Grot = 15 Skill. eng. = 45 Skill. (2 Mark og 13 Skill.) lybsk var = 1 lødig Mark Sølv (233,8 g). Efter 1373 forringedes Mønternes Værdi, men den nævnte Ligning gjaldt dog i flere Aarhundreder. Lødig Mark var saaledes ogsaa blevet en Regneenhed.

De fremmede Mønter benyttedes ikke blot som Regneenheder, men som talrige Fund viser, vandt de i høj Grad Indpas i Landet. Det var derfor naturligt, at man efterlignede de udenlandske Mønter her i Landet. Dronning Margrethe slog saaledes Witten (= 4 Penninge) og en lettere Sterling el. Engelsk, som skulde gælde 3 Penning. Deres Værdi svarede dog ikke til det, de blev udgivet for. Ringere var dog de Mønter, Erik af Pommern slog. Han slog Sterling af Kobber, som han fik fra Falun, men blev tvunget til at sætte dem ud af Kraft 1423. Under hans derpaa følgende Udenlandsrejse slog Dronning Philippa Søslinger (6 Penning) og Hulpenninge som de lybske og bragte Møntvæsenet paa Fode. Men i Slutningen af sin Regering lod Erik slaa stærkt underlødige "Grosser" (9 Penning).

Christoffer af Bayern henlagde Mønten til Malmø. Der blev under ham slaaet Sterling og desuden som Efterligning af tysk Mønt Skilling og Hvide. Det er første Gang, Skillingen optræder som dansk Mønt = 12 Penning. Den holdt sig til Kronens Indførelse 1873, men blev stadig forringet og var fra 1771 af Kobber. Hvid er en Fordanskning af Witten = 1/3 Skilling el. 4 Penninge. Den prægedes til 1680 og var oprindelig, som Navnet siger, en Sølvmønt, men forringedes sammen med Skillingen og var fra 1619 af Kobber.

Under Christian I blev der ikke slaaet Skillinger, men kun Hvide.

Under Kong Hans slog man for første Gang Mønter af Guld:

Nobler (med Aarstallet 1496) og Gylden i Anledn. af Krigen med Sverrig. Navnet Nobel efterligner den engelske Rosenobel, men selve Mønten var en Efterligning efter en hollandsk Mønt Groote gouden fra 1487. Formodentlig samtidig den rhinske Gylden, en lille Guldmønt, som skulde svare til de 4 Rhinfyrsters Gylden 1490, men var af lidt ringere Lødighed. Desuden blev der slaaet Skillinger og Hvide.

Ogsaa Christ. II lod slaa Nobler 1516-18 i Anledning af det svenske Krigstog. Mere bemærkelsesværdig er det, at han med Nobelstemplerne lod slaa Sølvmønter, de saakaldte Sølvgylden. Han efterlignede dermed de Sølvgylden el. Gyldengroschen, som Ærkehertug Sigismund havde ladet slaa 1484, og som efterlignedes rundt om. Navnlig de Gyldengroschen, som prægedes i Joachimsthal i Bøhmen fra 1519, fik stor Udbredelse under Navn af Joachimsthaler.

Bortset fra disse udmøntedes kun Skillinger, som blev mere og mere undervægtige, i Slutningen af hans Regering som Klippinge.

Frederik I havde som Hertug slaaet gode Mønter efter lybsk Mønster. 1522 kom Husumdaleren med et smukt Portræt. Som Konge lod han slaa Nobler og Sølvgylden og rhinske Gylden. De store Mønter havde dog ingen større Betydning, men Klippingene fra Christian IIs Tid blev nu omsmeltet til Mønter af forskellig Værdi.

Under Grevefejden gik man igen over til at slaa Klippinge til forskellige Værdier.

Christian III bragte endelig Orden i Pengevæsenet, og Daleren blev nu sat i Spidsen for Møntsystemet. Allerede 1537 lod han slaa Joachimsdalere, men det var først ved Møntordningerne 1541 og 1544, at det nye Møntsystem blev gennemført, hvorved man opnaede Enhed baade med Hertugdømmerne, hvor man hele Tiden havde søgt at holde sig paa Højde med den lybske Mønt, og med hele Tyskland, hvor Daleren helt havde sejret. Daleren (Gyldengroschen havde 3 Mark og 1 Mark 16 Skilling).

Frederik II lod i Begyndelsen kun slaa Mark og Skilling, som betalte sig bedre end de store Mønter. Syvaarskrigen bragte Forstyrrelser i Pengesystemet, og ved Slutningen af Krigen betaltes en Daler med 4 Mark = 64 Skilling, og efterhaanden sank den danske Mark til halv Værdi mod den lybske. 1572 forsøgte man at rette Værdien op ved at reducere Mønten til det halve af det paalydende, hvorved Mønten igen vilde komme til at stemme overens med den lybske, og en Tid regnede man med Mønten, som før gik, og Mønten, som nu gaar. Man evnede dog ikke at skaffe nye og bedre Mønter, og da man 1574-76 slog en Del Mønter, blev det af Typen Mønten som før gik, men man gav dem Aarstallet 1563 for ikke at vække Anstød, og 1582 opgav man helt Planerne om at faa Mønten til at svare til den lybske, og der regnedes fra nu af stadig flere Skilling paa Daleren. 1572 havde Fr. II ladet slaa en Del Dalere til Betaling af Krigsfolkene.

Christian IVs første Tid er den saakaldte Kipper - og Wippertid, hvor man rundt om forringede Mønten. Det kunde være farligt at lave Mønten for god, idet den da vilde forsvinde ud af Landet. Det er en Slags Undskyldning for Christian IV, i hvis første Tid Kursen paa Daleren stadig steg 1602 til 66, 1609 til 68 og 1610 til 74 Skilling, 1616 til 80 (Marken til 20 Sk.) og 1618 til 84 Skilling. Chr. IV opgav nu (1618) Forbindelsen med Daleren og indførte en ny Betegnelse Daler i Mønt à 4 Mark à 20 Skill. Denne svarede til den Mønt, man længe havde regnet med, og som til Forskel fra den rigtige Daler Speciedalere paa 84 Skilling kaldtes Sletdaleren = 4 Mark à 16 Skill.

Samtidig indførte han en ny Mønt Kronen, som skulde udgives for 1 1/2 Daler, og der blev slaaet et betydeligt Antal af den nye Kronemønt. Ved Siden heraf udmøntedes fra 1619 Halvkroner og Kroneskilling (1/64 Daler, 1/96 Krone). Disse forskellige Møntformer og Beregninger voldte en Del Forvirring, og 1625 gennemførtes en ny Møntordning, som blev Grundlaget for hele den følgende Tid. En Daler eller Rigsdaler (Rdlr.), som man havde begyndt at benævne den efter tysk "Reichsthaler" (Navnet brugt i Tyskland fra 1559), fastsattes til 96 Skilling, 6 Mark à 16 Skilling, som blev fastholdt lige til 1813. (I Hertugdømmerne vedblev man dog som tidligere almindeligt at regne med det lybske Møntsystem, hvorefter der gik 3 Mark (M.l.) à 16 Skilling (Sk.l.) paa 1 Rigsdaler.) Halvkronen fastsattes til 2/3 Daler, d.v.s. 4 Mark à 16 Skilling. Denne svarede til den forringede Daler paa 2/3 el. 4 Mark, som man havde regnet med fra Slutningen af 7Aarskrigen og som man fra Slutningen af 16. Aarh. var begyndt at benævne Sletdaler. Slet betyder oprindelig jævn, almindelig, men fik vel efterhaanden den nuværende Betydning slet som Modsætning til den fine Rigsdaler, som benævnedes Speciedaler el. Daler in Specie. Men indtil man begyndte at slaa Halvkroner, var det kun en Regnemønt. Man holdt hurtig op med at slaa Kroner, og Benævnelsen gik over paa Halvkronen (fra Beg. af 1650erne). Krone blev saaledes ensbetydende med Sletdaler, og de to Ord bruges ganske i Flæng. Kronen var blot kendetegnet ved, at den havde en Krone i

Stemplet, mens der paa andre tilsvarende Mønter kun stod 4 Mark (sidste Gang 1723). Derimod forekommer Ordet Sletdaler ikke paa Mønterne. Det var kun et Kælenavn. Sidste Gang Kronemønt blev slaaet var til Christian VII's Fødselsdag 1771. Efter Reformen 1625 laa Møntsystemet fast, og der blev aldrig senere regnet med flere Skilling paa Daleren end de fastsatte 96.

Det var dog ikke ensbetydende med, at der ikke blev slaaet underlødige Smaapenge. Navnlig under Krigene i Christian den IV's senere Aar og under Svenskekrigene, men man klarede sig ved at betale "Opgæld", et daarligt tysk ord af "Aufgeld", som jo betyder Oppenge, og ind i mellem rettede man igen Mønten op. Man havde dog stor Vanskelighed ved at holde Kursen paa Speciedaleren, og i Beg. af Christian Vs Tid regnede man, at 100 Daler Species svarede til 125 Daler Kurant, d.v.s. 96 Skilling i den gængse Mønt. Men ogsaa andetsteds havde man Vanskeligheder ved at holde Kursen. 1695 indførte man i Danmark den hamborgske (= lybske) Kurantfod, og denne Møntfod blev i den følgende Tid nogenlunde overholdt. Kurantdaleren var en ren Regnemønt, den udmøntedes ikke. Under den store nordiske Krig klarede man sig ved at udstede Obligationer, ogsaa paa Smaabeløb. Det var i Virkeligheden de første Pengesedler. De blev imidlertid efter Krigen indløst til Pari, og i det hele overholdt man Møntfoden ved Udmøntningen. Fra 1726 indførtes en ny Skillemønt Rigsorten paa 24 Skilling, altsaa halvanden Mark. Den blev i den følgende Tid meget benyttet som Skillemønt og svarede nogenlunde til den senere Krone. Naar man op igennem det 18. Aarhundrede kunde overholde Møntfoden ved Udmøntningen, skyldes det, at man 1736 havde oprettet en Kurantbank med Ret til at udstede Sedler.

Det gik meget godt i en Aarrække, men efterhaanden gik man over til at udstede flere og flere Sedler, og helt galt blev det under Englænderkrigen. Det endte 1813 med Statsbankerotten.

Man indførte nu en ny Mønt Rigsbankdaler à 6 Rbm. à 16 Rbsk. Rigsbankdaleren var kun 2/3 af Kurantdaleren. Der var dog alt for faa Rigsbankdaler i Omløb. Man finder derfor i den første Tid hyppigt Betegnelsen Rigsdaler Sedler og Tegn (forskellig underlødige Smaamønt). Sedlernes Kurs var lavere end Sølvmønternes og fastsattes kvartalsvis. I Hertugdømmerne, hvor Møntvæsenet havde været i bedre Orden, var man utilfreds med den nye Mønt, og man maatte derfor her genindføre Kurantdaleren. Først i 1854 efter Krigen fik man indført en fælles Mønt for Danmark og Hertugdømmerne. Den benævnedes nu Rigsdaler Rigmønt. 1873 afløstes endelig det gamle Møntsystem af det nye fællesskandinaviske Krone og Øre efter 10 Talsystemet. En Rigsdaler var sat = 2 Kroner.

(Rigsarkivet 1964)

[Tilbage til Dansk Mønt](#)

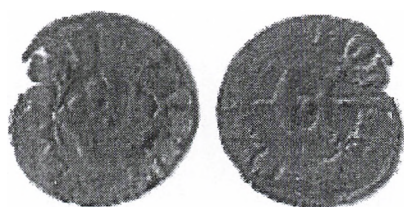
Danske mønter

af Georg Galster

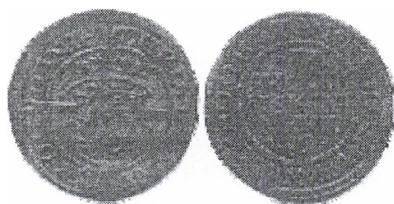
(Uddrag af Galster: Mønt, København 1965 side 23-43)

Kort efter år 800 begynder møntslagning i Danmark med efterligning af Karl den Stores Dorestadmønter. Sven Tveskæg er den første konge, som sætter sit navn på mønten. Knud den Store organiserer ca. 1020 møntvæsenet efter angelsaksisk forbillede og lader slå mønt i en række byer, hvoraf Lund og Roskilde var de vigtigste. Systemet var 1 mark (ca. 216 g) = 8 øre = 24 ørtug = 240 (288) penninge. Kun penningen udmøntedes, men deres sølvholdighed forringedes til 1/3 1231, 1/5 1284 og 1/10 og endnu ringere under Erik Menved og Christopher II i Sjælland-Jylland. Omved 1377 ophører udmøntningen efter gammel nordisk mark-øre regning.

Dronning Margrethe genopretter møntvæsenet i Erik af Pommerns navn 1397 efter lybsk regning: 1 kølnsk mark (ca. 230 - 233.855 g) = 16 skilling = 192 penning; men allerede Erik af Pommern slår ringholdig mønt, kobbersterlinge ca. 1422 og grosser i 1430'erne. Under Christopher af Bavern udmøntes skillinge og hvide, og al udmøntning foregår i Malmø. Under Christiern I udmøntes kun hvide, der forringes fra 1/3 skilling til 1/4 eller mindre. Under rustningerne mod Sverige under kong Hans udmøntes atter skillinge og desuden guldmønter: rhinske gylden og noble. Hans rhinske gylden er ringere end de rhinske kurfyrsters (kun 17 3/4 karat mod 18 1/2). De anselige noble svarer nøje til de hollandske guldrealer. Disse slås atter under Christiern II's rustninger mod Sverige og med samme stempler slås sølvgylden. Fra 1518 udmøntes af Jørgen Kock i Malmø de kobberholdige klippinge, der skulle gå for en skilling, men var af ringe værdi. De voldte Frederik I stort besvær, inden de blev ommøntede til såkaldte 14-penninge og søslinge. Efter en flerårig standsning foretoges store udmøntninger også af større mønt som noble, da Christiern II's tilbagekomst var ventet. Grevefejden (1534-6) bragte atter møntvæsenet i urede. Grev Christopher lod i Malmø og København slå mønt i den fangne kong Christierns navn, medens Christian III slog mindreværdig krigsmønt, først på Gottorp, så i Århus, Roskilde og (efter 1536) i København - ialt for henved en million mark. Atter så man klippinge, nu til tomark, mark og 8-skillings. Al denne mønt nedsattes 1537 og 1540 til det halve af det oprindelige. 1537 sloges i København joachimsdalere.

Ved møntordningen af 20. sept. 1541 reorganiseredes møntvæsenet. Dermed indledes den nyere tid i dansk mønthistorie. Hele udmøntningen blev henlagt til København, hvor møntsmedjen blev indrettet i det nedlagte Sanct Klarekloster med Povl Fectel som møntmester. For første gang sættes møntens navn i præget: mark, 8, 4 og 1 skilling, hvid og penning. 1544 blev daleren stillet i

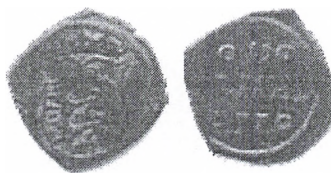
spidsen for det danske møntsystem, således at der herefter gik 3 mark på en daler. Denne sloges 8 stk. på den 14 1/2 lødige kølske mark.

I modsætning til kongeriget var mønten i hertugdømmerne ikke blevet forringet; her gjaldt stadig, at den skulle være så god som den lybske. Da Christian III 1544 skiftede hertugdømmerne med sine brødre, tilfaldt Gottorp med det derværende møntværksted hertug Adolph. Kongen anlagde derfor en ny kongelig mønt i Flensborg, hvorfra der i årene 1545-54 udgik rhinske gylden, dalere og mindre sølv mønt. Kun gennem daleren var der fællesskab i mønt med kongerigerne.

Om de norske mønter, som 1546 blev slået i København, henvises til Galster: Norges mønter.

Frederik II fortsatte med at slå mark, 8-, 2- og enskilling som i Christian III's tid. Derimod var han ikke til sinds at udmønte dalere, for det betalte sig ikke. De dalere (tremarkstykker), som foreligger fra 1560 og 1563 er slået på bestilling og bekostning af private, der skulle bruge dalere. - For tredje gang i århundredet bragte krigsår ulykker også over møntvæsenet. Til Christiern II's erobningskrig mod Sverige (1518-20) og grevefejden (1534-6) kom nu Frederik II's syvårskrig (1563-70) med Sverige.

1563-4 måtte Poul Fechtel levere over 3 millioner mark i klippinge til tomark, mark, fire- og toskilling; i et nyoprettet værksted i Bremerholms smedje slog 3 guldsmede mønt som klippinge: dukater (ungerske gylden), guldkroner og guldgylde (rhinske gylden), ialt over 25000 stk. Atter ville borger og bonde ikke modtage den forringede mønt til pålydende, selv om galger udenfor købstæderne ventede dem, der vragede kongens mønt. Krigen trak i langdrag, pesten ryddede op i møntens folk; den gamle Poul Fechtel måtte afløses af sin svigersøn Hans Delhusen og nyt hold blev indforskrevet. Den nye, runde mønt, som nu blev slået af ommøntede klippinge, bar stadig årstallet 1563, men var endnu ringere end før. Alle kongebud til trods svarede der opgæld på daleren, der ved krigens afslutning gjaldt 4 mark (mod 3 mark 1563). En del af den store pengesum, 150000 dalere, som Sverige måtte udrede i Elfsborgs løsen, blev slået til dalere 1572. Hovedmassen af disse henved 60000 dalere gik til betaling af de nu aftakkede tyske krigsknægtes sold. Lødheden var lidt ringere (14 lødige i stedet for 14 4/18), men præget var så meget desto smukkere, så at man siden troede, at de var slået til kongens bryllup i juni 1572. Samme år besluttedes at reducere al den danske mønt til det halve af det pålydende, for derved at komme på lige fod med den lybske, som gik i hertugdømmerne. Men bortset fra en prøvemønt, fireskilling 1575, havde man ikke råd og energi til at føre møntreduktionen fra papiret ud i livet. Man regnede med "Mønten som nu går" (1 skilling dansk = 1 skilling lybsk) og "Mønten som før gik" (1 skilling dansk = 1/2 skilling lybsk). Efter mange års håbløs forvirring måtte man i møntordningen af 1582 vende tilbage til "mønten, som før gik" og dele daleren i 4 mark. Der blev indkaldt en møntmester fra Danzig, Paul Gulden, som kom med et nylig opfundet mønttrykværk, der blev

opstillet i dyrehaven ved Frederiksborg, og her blev i årene 1582-5 slået småmønt, fra hvide til mark efter den nye møntordning.

Desuden blev der her slået to sæt guldmønter: portugaløser, rosenobel, dobbeldukat, englot, guldkrone, guldgylden og ungersk gylden. De var en gave fra kongen til hans elskede dronning Sophie og bar på forsiden monogrammet FS, der både kunne betyde Fridericus Secundus og Fridericus & Sophia. På bagsiden kongens valgsprog og møntens navn. De var således ingenlunde beregnet på omløb; kun det ene sæt er bevaret til nutiden.

Under krigen blev møntprægningen genoptaget i Flensborg, hvor der blev slået skillinge og søslinge fra 1566 til 1571, da mønten blev nedlagt for stedse. - I Visby på Gulland lod lensmanden, Jens Bille, 1565 slå en nødmønt (8 skilling ?), som foruden kongens navn og titel og Gullands Guds lam bar lensmandens våben og navnebogstaver. - I Norge sloges kun nogle hvide i Bergen 1575 og 1577, og dermed ophørte de norske udmøntninger for et halvt hundrede år. Tillige må nævnes de mønter, som kongens broder, hertug Magnus, lod slå i Ahrensborg på Øsel og Hapsal i Estland 1562-7. Det var ferdinge og schillinge efter baltisk møntregning.

Som formynder for sin søn, Christian IV, lod dronning Sophie oprette et møntværksted i Haderslev, hvor hun 1591-3 lod slå en mængde guldmønter: dobbelte, enkelte, halve og kvart portugaløser og rhinske gylden. De fremkaldte protest fra rigsrådet, der påtalte, at rigsvåbnet og kongetitlen var ukorrekte, medens man i den nedersaksiske kreds klagede over, at de var undervægtige, dronningen ville give portugaløseren ud for 17 daler, skønt den kun var 15 daler 9 groschen værd. - En daler slået 1590 i København med den udvalgte prins' billede er slået på privat bestilling, ligesom dalerne fra 1560 og 1563. Til kongens kroning 1596 sloges et fuldstændigt sæt sølv mønt (4 mark (= daler), mark, 8, 4, 2 og 1 skilling), hvoraf de mindste sorter tjente til kastemønt under kroningsridtet fra Frue kirke til slottet. Både til kroningen 1596 og kongens bryllup 1597 sloges desuden smukke dalere med kongens portræt, skåret af den indkaldte "isensnider" Nicolaus Schwabe fra Dresden.

I slutningen af det 16. århundrede var sølvprisen stigende, det kunne ikke betale sig at slå dalere. Godtfolk måtte betale opgæld udover de lovbestemte 64 skilling på daleren. Allerede 1580 havde Hamborg sat daleren op fra 32 til 33 skilling lybsk (= 66 skilling dansk). Danmark måtte omsider følge trop og 1602 sætte daleren til 66 skilling, men i den nye møntordning benyttede kongen lejligheden til at udnytte møntregaleet og nedsætte lødigheden for mark, 8, 4, 2, 1, 1/2 skilling og hvid, medens blafferten (2-penning) blev slået i kobber. Til kongens undskyldning tjener, at hvis han ikke selv forringede mønten, gjorde nabofyrsterne det, og den ringere mønt ville da fortrænge den bedre. De i møntordningen foreskrevne guldmønter (portugaløser, ungersk gylden, 8, 6 og 4 daler) kom ikke til at få større betydning i handel og vandel. 1602 blev Nicolaus Schwabe møntmester.

1607 ansattes en nederländer, Hans Fleming som møntmester i Helsingør, således at han overtog mønten i forpagtning, d.v.s. han slog mønten for egen regning og risiko mod at svare afgift (slagskat). En guldsmed ansattes som Wardein for at påse, at hans udmøntninger var overensstemmende med møntordningen. - Foruden de almindelige mønter slog Fleming 1608 efterligninger af vesteuropæiske handelsmønter: nederlandske "løvedaler", der kun skulle være $50 \frac{2}{3}$ skilling værd (mod den almindelige dalers 66 skilling), engelske guldmønter, sovereigns og breddalere, store sølvmønter af forskellig vægt til 1 $\frac{1}{2}$ -6 daler. Også Schwabe i København blev sat i arbejde med disse Christian IV's eksperimenter, bl. a. "guldriddere" (af år 1611, 1612 og 1613), der efterlignede den nederlandske "gouden rijder". De svarede nærmest til 4 daler i guld og kaldtes rosenobler.

Imidlertid betaltes både i Tyskland og Danmark bestandig større opgæld på daleren. Christian IV måtte følge med. 1609 sattes daleren til 68 skilling, 1610 til 74 skilling, 1616 til 80 skilling. Man ville stadig ikke slå dalere i tilstrækkelig mængde, tværtimod så kongen sin fordel i at ommønte de gode speciedaler, han fik ind fra øresundstolden og fra Elfsborgs løsen, til stadig ringere småmønt. Fortjenesten gik til de mange byggeforetagender.

Da kongens forretning med udmøntning af markstykker, der havde givet ham en indtægt på ca. 20 %, ikke i længden lod sig opretholde, indførte han et nyt møntsystem, der yderligere skulle forøge møntforvirringen. Fra 1. maj 1618 indførtes kronen, der skulle gå for 1 % daler. Navnet var hentet fra Vesteuropas guldmønter og den engelske crown; men det var kun en fin etikette, sat på en forringet mønt. Møntmestrene skulle holde møntordningen hemmelig. Mønten fremtrådte i det ydre meget anselig. Der sloges i regnskabsåret 1618-9 for ca. 154.000 daler i den nye kronemønt, hvorved kongen kunne beregne sig en indtægt på ca. 11 %. - 1619 indførtes en kroneskilling til $\frac{1}{64}$ daler = $\frac{1}{96}$ krone. Møntforvirringen steg i de følgende år, bl. a. ved den slette mønt kongen lod slå i nyoprettede møntsmedjer i Lykstad (Glückstadt) og på Frederiksborg. I Lykstad, som kongen havde anlagt 1616 i forventning om, at den kunne tage en del af Hamborgs handel, bortforpagtede han mønten til en berygtet portugisiserjøde, som slog en mængde denninge, efterligninger af russiske "dengi", og "rytterpenge". I Frederiksborg ved møntporten ved audienshuset lod han 1620-23 slå ringholdige 8- og 12-skillinger.

Først 1625 lykkedes det rigsrådet at få sat en stopper for Christian IV's møntforretning. Daleren blev endelig fastsat til 6 mark á 16 skilling, en værdi som blev fastholdt lige til statsbankerotten 1813. Halvkronen blev fastsat til $\frac{2}{3}$ daler (4 mark = 64 skilling); den blev således lig med en sletdaler og betegnelsen krone gik over på halvkronen. Kronen blev slået endnu så sent som til

Christian VI's fødselsdag 1771. Den har kun navnet tilfælles med den nordiske kronemønt, som indførtes 1873.

Kongens letsindige indblanding i "Kejserkrigen" (1626-9) gav anledning til prægning af nogen guldmønt: rhinsk gylden, guldkroner og rosenobler, ligesom der blev slået speciedaler bl. a. af sølv, nedsendt fra de nylig fundne sølvminer i Norge. Desuden lod kongen 3 formuende borgere i København som møntforpagtere slå ringholdig småmønt. Atter standsede rigsrådet disse udmøntninger, og da kongen ikke længere kunne få nogen profit af sit møntregale, lod han efterhånden mønten gå i stå.

I december 1642 brød Torstenssonkrigen ud, efter at Christian IV i årevis havde modarbejdet Sverige. Der blev nu behov for mønt, og der blev på Københavns slot indrettet en møntsmedje, der 1644-8 slog forringet mønt, kaldet Ulfelder eller Hebræer. Corfitz Ulfeldt var jo rigshofmester, medens Hebræernavnet sigtede til indskriften Iustus (Jehova) iudex - Jehova med hebræiske bogstaver - hvorved kongen appellerede til Guds dom.

Der fandtes i disse år lidt guldholdigt malm i Norge, hvoraf det lykkedes kongens altnuligmand, Caspar Herbach at udvinde lidt guld, som kongen lod slå til ducater, de såkaldte brilledukater.

Straks efter kongens død nedsatte rigsrådet den underlødige krigsmønt: 2 mark til 28 skilling, 1 mark til 14 skilling. Under disse benævnelser var de gængse til 1813.

Efter de slette erfaringer fra Christian IV's manipulationer med møntvæsenet indførte rigsrådet skarpe bestemmelser i Frederik III's håndfæstning til beskyttelse af den gangbare mønt. Da kongen 1651 egenmægtigt lod slå søslinge og hvide af kobber, blev han ret hurtigt bremset af rigsrådet. - Ved kongens kroning 23. november 1648 blev slået firkantet udkastningsmønt både i guld og sølv. Der udmøntedes i øvrigt en del dukater og speciedaler, omend næppe i tilstrækkeligt tal; hovedmassen var sletdaler (krone, firemark) og skillingsmønt.

Karl Gustavskrigen forvoldte i modsætning til tidligere tider ingen forringelse af mønten. - Stormen på København den 11. februar mindedes ved de såkaldte Ebenezer-kroner. - De danske kroner synes at have været en slags handelsmønt, der almindelig modtoges i Nordeuropa; og nabolandene gik efterhånden over til kronefoden. Således den Zweidrittel, som vedtoges i Zinna 1667 mellem Kursaksen og Kurbrandenburg og senere tiltrådtes af Brunsvig-Lyneborg. Den

indeholdt 14.85 g fint sølv, en ubetydelighed ringere end den danske krone (14.96 g fint sølv). Lybæks 32 Schillinge Stadtgeld efter 1671 var nøjagtig som de danske kroner.

Denne popularitet for den danske krone i udlandet gjorde sit til, at man ikke afskaffede den, da man i Frederik III's sidste år i det nyoprettede kommercekollegium arbejdede for at reformere møntvæsenet. Opgælden på specier mod kroner var steget til 8 % og opgælden på kroner imod kurant (d.v.s. småmønt, hovedsagelig toskillmg) 4 %.

Under Christian V udkom 22. marts 1671 en møntordning, der blev grundlæggende for hele den følgende tid. Det faste værdimål gennem århundreder var speciedaleren, hvis indhold af fint sølv var sunket lidt fra Christian III's tid fra 27.405 g til 25.128 g. Den blev nu fastlagt på $8 \frac{3}{32}$ stk. på den 14-lødige mark, d.v.s. 25.281 g, og dette blev varigt til 1873.

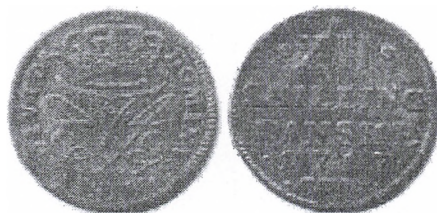
Møntmestrene blev sat under skarpere kontrol. Kommercekollegiet skulle have indseende med mønten og kongen give afkald på den indtægt, han kunne få af møntslagningen.

Så kom den skånske krig. Kommercekollegiets forestillinger blev ladet upåagtet, og man slog i overmål af slet småmønt og af kroner. Også efter krigen fortsattes udmøntning af kroner med det resultat, at opgælden på specier mod kroner steg til 10 %. Specien blev en mønt, som man sjældnere og sjældnere regnede med.

Møntordningen af 31. december 1692 bestemte prægning af for 100.000 rigsdalere i kroner og markstykker, samt for 5000 rigsdaler i halvskillinger, disse i kobber. Med medailløren Anton Meibusch indførtes samtidig forbedret teknik.

1694-5 sloges i Lykstad og København otteskillinger, 9-lødige $76 \frac{1}{2}$ stk. på den kølnske mark. De fik langvarig betydning ved at blive hovedmønt for kurantmøntfoden, som både Lybæk og Hamborg gav sin tilslutning (4-schill. lybsk).

Med Frederik IV's tronbestigelse var speciemønten helt fortrængt af kronemønten. Opgælden på specier mod kroner var 12 % - 12 skilling på daleren. Den eneste specie, der blev slået i Frederik IV's kongetid, var en, der blev slået 1704 af møntmesteren Christian Wineke d. Y. for egen regning i 309 eksemplarer. Hvad der fremkom af danske eller fremmede speciedalere blev ommøntet til 8-skillinge, kaldet paryk-otteskillinge. Også kronemønten, der havde fortrængt specien og var blevet almindelig i regnskaber blev efterhånden fortrængt af kurantmønten. Udmøntningen af kroner standsede 1702, en lille udmøntning 1711 gav underskud, først 1723 genoptoges en udmøntning, der dog stadig var ringe i forhold til udmøntningen af småmønt og til, hvad omsætningen krævede.

Ved at indtræde i den store nordiske krig 1709 så kongen sig nødsaget til at udnytte møntregalet. Der blev slået markstykker (16 skill. danske) og store mængder af 12 og 2 skillinge efter en forringet møntfod. Der blev udmøntet for over $6 \frac{1}{3}$ million daler af denne ringholdige krigsmønt, som nu fortrængte også paryk-otteskillingerne. - Desuden lod kongen slå guldmønter, kurantdukater, der skulle gå for 2 rigsdaler kurant (12 mark), men var mindre værd. - Endelig udstedte Frederik IV 1713 autoriserede sedler.

1726 nedsattes 16 skillingene til 15 skilling, 12 skillinge til 10 skilling og 2 skillingene i forhold (6 stk. 2 skilling til 10 skilling). 1727 nedsattes kurantdukaterne fra 12 mark til 11 mark; de gik under denne værdi, til de blev indkaldt 1757.

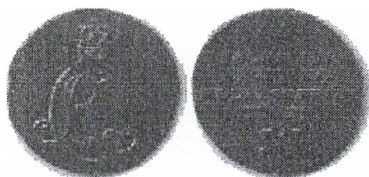
Under Christian VI sloges ingen specier, men kroner. Som kurantmønt sloges 24 skilling eller rigsort fra 1731, den blev hovedmønt i kurant i den følgende tid. Da forholdet mellem specie- og kurantmønt 1794 fastlagdes som 4:5, blev rigsorten anvendelig som 1/5 specie. Den indkaldtes først 1855.

1736 stiftedes kurantbanken. De af denne bank udstedte sedler blev dominerende i omsætningen.

I første del af Frederik Vs kongetid blev slået dukater, specier og kroner, dog mere som skuepenge end til omsætningen. Ellers var det 24 skillinge, som var hovedmønten. Med den præjssiske syvårskrig 1756-63 steg sølvprisen så stærkt, at også den danske kurantmønt trods forbud gik til udlandet eller indsmeltedes. Da det spændte forhold til Rusland krævede lønning til en hær på 30.000 mand, greb man til at udmønte guld og slog over 3 millioner kurantdukater. Dertil kom ringholdige to- og enesteskillinge. Efter at krigstruslerne var drevet over, lykkedes det takket være den indkaldte finansmand, Schimmelmänn, at få orden i møntvæsenet, hvor seddelpenge var blevet næsten enerådende. 1764-5 sloges 170.000 specier, svarende til Hamborg banco.

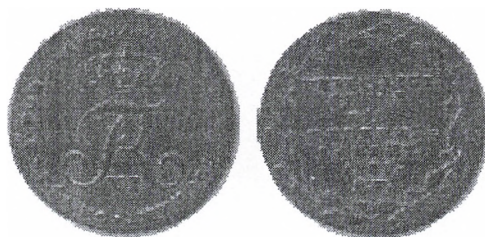
Under Christian VII sloges dukater, den sidste 1802, og kurantdukater, den sidste blev slået 1796 med stempler fra 1785. 1771 (1775) indførtes en ny guldmønt, Christiand'or, der blev slået efter den franske Louisd'or til brug for betaling i udlandet. - Kronemønten var ellers forsvundet, men til kongens 22 års fødselsdag 29. januar 1771 blev der slået kurantdukat, krone og halvkroner. De bestræbelser, der var begyndt under Frederik V, fortsattes. 1776 blev specien sat i fast forhold til kurantmønten, den blev lovlig betaling for 1 rd. 22 sk. kurant. Den nyordning af møntvæsenet, som man arbejdede på i mange år, blev gennemført for hertugdømmerne 1788 ved oprettelsen af den slesvig-holstenske speciebank i Altona. Hertugdømmerne blev derved udskilt som et særligt område med eget pengevæsen. Hovedmønten blev speciedaleren, slået efter den gamle møntfod 9 1/4 speciedlr. på marken fin. Forholdet mellem specie- og kurantmønt blev fastsat som 4:5, altså 100 specier = 125 daler kurant. Specien deltes i 48 skilling lybsk eller 60 skilling slesvigholstensk kurant.

Dertil udmøntedes underafdelinger $2/3$, $1/3$, $1/6$, $1/12$ og $1/24$ sp. = 40, 20, 10, 5 og $2\ 1/2$ skill. sl.-h. kurant. Som skillemønt sloges 2 sechsling, sechsling og dreiling, de to sidste i kobber.

Det var derefter meningen at fortsætte med reorganisation af møntvæsenet i kongerigerne, og 1791 stiftedes den dansk-norske speciebank. De dansk-norske specier blev gangbare også i hertugdømmerne både som speciemønt og som slesvig-holstensk kurantmønt. Ved kgl. forordning af 11. juli 1794 blev speciemønt i kongerigerne modtaget i samme forhold som i hertugdømmerne. Forskellige forhold og kriser gjorde, at speciebanken blev en fiasko, og selv om der blev slået over 3 millioner specier, forslog det ikke, idet denne gode sølv mønt anvendtes til betalinger til udlandet. Det var stadig kurantsedlerne, der prægede omsætningen.

Og så kom krigen 1807. Al klingende mønt forsvandt, idet seddelkursen sank, og metalværdien steg over det pålydende.

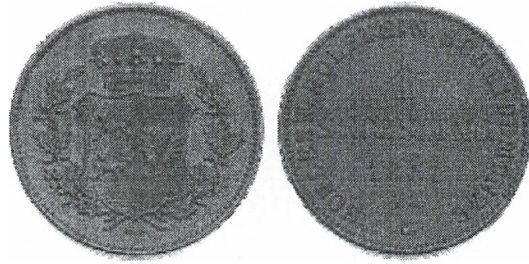
For at fremskaffe skillemønt indsamledes sølv, og $1/6$ rd. sloges med indskrift "Frivilligt Offer til Fædrenelandet". Men også disse "Offermark" forsvandt snart. Seddelkursen blev snart så ringe, at det kunne betale sig at indsmelte kobberet. 1812 omprægede man kurantskillingene fra 1771 til 12 skillinge.

Mangelen på skillemønt nødte købmænd og godsejere til at udstede private pengesedler i "de gale pengeår" 1809-15.

Og så kom statsbankerotten. Ved reorganisationen af pengevæsenet ved forordning af 5. januar 1813 ophævedes de eksisterende bankinstitutter (kurantbanken, speciebankerne i hertugdømmerne og København m. m.) og oprettedes en seddeludstedende rigsbank. Dertil indførte man rigsbankdalerne: $18\ 1/2$ stk. á 6 mark á 16 skilling af en kølnsk mark fint sølv. Da man ikke magtede straks at forsyne landet med den nye mønt, indførtes rigsbanksedler, hvis sølvværdi rettede sig efter den kurs, banken bestemte 2 gange årlig. I en årrække sondrede man nu mellem rigsbankpenge navneværdi og rigsbankpenge sølvværdi. I årene 1813-15 sloges rigsbanktegn til 16, 12, 6, 4, 3 og 2 skilling. Ved sparsommelighed bedredes pengevæsenet. 1818 afløstes rigsbanken af nationalbanken, og det kunne lønne sig at slå rigsbankdalere, da børskursen på sølvværdi mod navneværdi var 315. 1835 nåede sedlerne pari, skønt de var uindløselige indtil 1845.

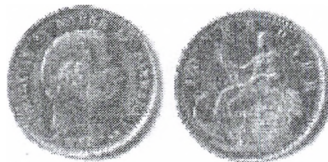
Mønten i Altona havde under møntmester Friends ledelse travl virksomhed med at slå guldmønter, Frederikd'or ($21\ 1/2$ karat, $35\ 5/24$ stk. på marken brutto). De blev slået for udenlandsk, især hamborgsk regning og var ret ukendte herhjemme. De blev slået (efter skiftende navne, Frederikd'or og Christiand'or) 1826-70.

Udmøntningerne under Christian VIII fortsatte som under Frederik VI; 1845 blev sedlerne erklæret indløselige med klingende mønt. Med hertugdømmerne havde man tiltagende besværligheder, idet der her stadig regnedes med kurantmønt, og man ikke ville vide af rigsbankmønten. -

Under oprøret fra 23. marts 1848 slog den provisoriske regering sechslinge og dreilinge af kobber og havde planlagt schillinge i sølv; for hamburgske firmaer blev på Mønten i Altona slået guld- og sølvmønt med forefundne stempler fra Christian VIII. Efter treårskrigen afslutning fortsattes bestræbelserne for at gennemtvinge rigsbankmøntens brug i hertugdømmerne. 1854 anordnedes, at rigsbankmønten herefter skulle benævnes rigsmønt, dels existerede rigsbanken ikke mere, dels var rigsbanknavnet ilde lidt i hertugdømmerne.

Under Christian IX var den store begivenhed Danmarks (og Nordens) overgang til guldmøntfod. Den latinske møntunion, som stiftedes 1865, var vel baseret på dobbeltmøntfod, men guld var i praksis det rådende. England, som Danmark havde størst samhandel med, havde guldmøntfod, og Tyskland gik ved lov af 4. dec. 1871 fra 1876 over til guldmøntfod. Det var givet, at også Danmark måtte gå over til guld. En nedsat skandinavisk møntkommission afgav sin betænkning herom 20. sept. 1872; det førte til afslutning af møntunionen mellem Danmark og Sverige 27. maj 1873, som tiltrådtes af Norge 16. oct. 1875.

Der udmøntedes to hovedmønter, den ene således at 248 stykker, den anden således at 124 stykker indeholdt et kilogram fint guld.

Tiendedelen af førstnævnte og tyvendedelen af sidstnævnte var regningsenhed og kaldtes en krone. Denne deltes i 100 øre.

Møntguldet bestod af 90% fint guld og 10% kobber. Følgelig skulle en 10-krone veje 4.4803 g og en 20-krone 8.9606 g.

Dertil kom som skillemønt 2 og 1 kr. (15 og 7 1/2 g, hvoraf fint sølv 12 og 6 g). 25 og 10 øre (2.42 og 1.45 g, hvoraf fint sølv 1.45 og 0,58 g), samt 5, 2 og 1 øre i bronze.

Under verdenskrigen 1914-18 steg priserne på metaller, så 25 og 10 ørerne fra 1917 blev slået af kobbernikkel, og bronzemønterne blev erstattet med tilsvarende af jern. Da den danske krone sank i værdi i forhold til den svenske, gik store mængder af dansk skillemønt til Sverige for herfra at måtte indløses i Danmark med svensk valuta. 1924 indførtes derfor særskillemønt med 2 og 1 kr. af kobberaluminiumnikkel, 25 og 10 ører af kobbernikkel, 5, 2 og 1 øre af bronze; under krigen fra 1941 blev øremønten slået i zink.

Ved overgangen til papirmøntfod blev møntunionen sat ud af spillet.

[Tilbage til Dansk Mønt](#)